

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

10 (4) 2023

<https://doi.org/10.46868/atdd.2023>.

Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş tarihi | Received : 22.11.2022
Kabul tarihi | Accepted: 20.06.2023
Yayın tarihi | Published : 25.08.2023

Serik Seydumanov

<https://orcid.org/0000-0002-8581-7815>

Professor, General Director of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Sciences, Kazakhstan,

Gulnar Omarova

<https://orcid.org/0000-0003-1913-567X>

Doctor, Institute of Philosophy, Political Science and Religious Sciences, Kazakhstan,

Atf Künyesi | Citation Info

Seydumanov, S., Omarova, G. (2023). Arius Zerdüşt'ün Erdemli Yaşam Değerleri *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (4), 1105-1120.

Arius Zerdüşt'ün Erdemli Yaşam Değerleri*

Öz

Makale, Zerdüştlük dininin kurucuları olan Aryan kabilesinden Zerdüşt'ün yaşadığı zamanı ve mekanı ortaya çıkarmak amacıyla Kazak halkının eski tarihsel bilincinde gelişen kültürel ve tarihi kökenlerin özelliklerini ortaya koymaktadır. Aryan Zerdüşt'ün yaşadığı zaman ve mekan, antik Arya'nın Prototürklerinin tarihi dönemi ve diğerleri, modern Türk dünyasıyla derinden iç içe geçmiş doğal bir olgusudur. Tarihi çağda yaşamış olan Aryan, tur, sairim, dah (dai) vb. proto-Türki kavimler Sovyet döneminde ülkemizde derinlemesine bir araştırmaya tabi tutulmadığı için Aryanların varlığına ilişkin görüşler ele alınmış ve Türk runik yazıtlarında geçen kelimelerle Aryan kavramı farklılaştırılmıştır. Orta Asya'da bulunan "Arianam Vaijada", yani "Aryanların merasında"nda dünyaya gelen Zerdüşt, dünya kültürünü derinden etkilemiş ve dünya dinlerinin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Buna göre Zerdüşt'ün yaşadığı yerin ve öğretilerinin doğduğu zamanın belirlenmesi, Türklerin dünya kültüründeki yerinin tanımlanmasında, kendi özgünlüklerinin, ulusal bilinçlerinin kökenlerinin tanınmasında şüphesiz derin bir etkiye sahip olacaktır. Ayrıca tarihsel bilinç, geçmişi ayırt etmeyi, onu günümüze bağlamayı, yarının geleceğini öngörmeyi, tarihsel köklerinizi doğru bir

*№ BR20280977 Makale, "Mevcut küresel değişimler bağlamında adaletin içeriğine ve bunun Kazakistan toplumunda uygulanmasına yönelik modern kavramsal yaklaşımlar" projesi çerçevesinde yayımlanmaktadır.

şekilde tanımayı, yarının neslini bilinçli olarak eğitmeyi mümkün kılar. Bu bağlamda makale literatür kaynakları taranarak araştırma, inceleme ve analiz yöntemleri kullanılarak ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Kültür, Diyalog, Medeniyet, Din, Değer, Orta Asya, Özbilinç*

Virtuous Living Values of Arius Zarathustra

Abstract

The article describes the features of the cultural-historical roots developed in the ancient historical consciousness of the Kazakh people, and aims to reveal the time and place where Zoroastrian, who was the founder of the Zoroastrian religion, lived in the Aryan tribe. The time and place in which the Aryan Zoroaster lived, the historical period of the ancient Aryan proto-Turks and others is a natural phenomenon deeply intertwined with the modern Turkic world. Ari, tur, sairim, dah (dai) etc. lived in the historical period. Since the proto-Turkic tribes were not subjected to in-depth research in our country during the Soviet period, opinions on the existence of Aryans were discussed and the concept of Aryan was distinguished by the words in Turkish runic inscriptions. Zoroaster, who was born in "Arianam Vaijada" in Central Asia, i.e. "pasture of the Aryans", deeply influenced world culture and contributed to the formation of world religions. Accordingly, identifying the place where Zoroaster lived and the era in which his teachings were born will undoubtedly have a great impact on determining the place of Turks in world culture, recognizing their originality, and the origin of their national consciousness. In addition, historical consciousness allows to distinguish the past, connect it with the present, see the future of tomorrow, accurately recognize one's historical roots, and consciously educate tomorrow's generation. In this context, the article was prepared by scanning literature sources and using research, verification and analysis methods.

Keywords: *Culture, Dialogue, Civilization, Religion, Value, Central Asia, Self-awareness*

Giriş

Aryan Zerdüş'tün öğretileri, derin düşünme ve bilgeliğin ilk versiyonlarından biri olan insanlığın kültürel ve manevi değeridir. Dünya dinî ve felsefî düşüncelerinin oluşumunda derin bir etkiye sahip olan, kendine özgü görüşleri ile dünyada değişiklikler meydana getiren ve Zerdüştlüğün kurucusu olan Orta Asya azizleri Zerdüş't hakkındaki bilgiler ağızdan ağza ve kulaktan kulağa yayılmış ve dünya halklarının tarihsel bilincinde korunmuştur. Yüzyıllardır insanlığın tarihsel ve kültürel gelişiminde fikirleriyle toplumun değişimini derinden etkileyen kişilerin görüşlerinin, yeni değerlerin doğmasına katkı sağladığı tarih bilincinde oluşan manevi değerlerden de görülmektedir. Sovyetler Birliği döneminde ülkede eski aryalar ve diğer Proto-Türk kabilelerinin derinlemesine incelenmemiş olması nedeniyle Aryan

hipotezleri yeniden düşünülmüş ve Aryanların kökeni ve mitolojileri, inançları, maddi ve manevi değerleri üzerine yapılan çalışmalar daha önemli hale gelmiştir.

Zerdüşt'ün Orta Asya'da, eski Aryanların yaşadığı “Aryanların merasında”nda doğduğuna ve daha sonra öğretilerinin İran'da eski Pehlevi dilinde yeniden canlandırıldığına ve Doğu İran üzerinden tüm dünyaya yayıldığı söyleniyor (Avesta v Russkih Perevodah (1861-1996), 1998). 1992'de bu konulara ağırlıklı olarak İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça olmak üzere yaklaşık 3.000 eser sunulmuştur (Lelekov, 1992). Zerdüşt'ün hayatı ve öğretileri, Zerdüştlüğün sosyo-kültürel ve felsefi yönleridir, A. Duperon, J. Darmstetter, H. Bartholome, H. S. Nyberg, V. W. Struve, E. E. Bertels, M. M. Dyakonov, S. Ospanov, U. Şalekenov, R. Alşanov ve diğerleri tarafından incelenmiştir.

R. Alşanov, Orta Asya'dan Zerdüşt'ün anavatanı ve öğretilerinin doğduğu yer olduğunu söyleyerek, Aryanların Orta Asya'dan göçünün büyük ekolojik felaketlerden etkilendiğini ve halkların “büyük göçü” eğilimi olduğunu ifade etti (Alşanov, 2020). Bilim adamı Alşanov, bir dizi araştırma sonuçlarının ve bu olayların antik çağlardan beri meydana gelmesine neden olan doğal olayların sistematik bir sentez analizini yaptı: Seller, depremler, buzulların oluşumu, dünyanın en büyük buzlarına hapsolmuş hayvanlar, Kazakistan'da ve yurtdışında kraterlerin oluşumunun sırları ve çeşitli kozmik kuyruklu yıldız göktaşlarının elektrik deşarjlarından kaynaklanan doğal felaketlerin, Atlantik siklonlarının ve musonlarının oluşumunun nedenleri bilimsel olarak kanıtlamaya çalışmaktadır. R. Alşanov, modern küresel insan yapımı, paleogenetik mutasyon Önleme sistemlerini vb. bilim camiasının dikkatini dünya bilim adamlarının birlikte çalışması gerektiğine çekmiştir (Alşanov, 2020).

Araştırmanın amacı, Aryan kavramının anlamını ve Zerdüşt'ün yaşadığı zaman ve mekanın belirlenmesinde oluşan görüşleri ortaya koymak ve Aryan kabilelerinin oluşumu ile Zerdüşt peygamberin yaşadığı zaman ve mekan hakkındaki görüşleri farklılaştırmaktır. Türkler, çok kültürlülük ile karşılıklı diyalog kapsamında dünya medeniyetlerine paha biçilmez katkılarda bulunmuştur. Kıyaslanamaz derecede zengin manevi mirasımız, tarih bilincine yansır. Geçmiş tarihi ve modern dönemlerin manevi değerlerimizi farklılaştırıp, bugünle birleştirip, yarının geleceğini tahmin etmemize, tarihsel köklerimizi doğru bir şekilde tanımamıza, bilinçli olarak genç nesli eğitmemize olanak sağlayacaktır. Aynı zamanda milli kültürel ve tarihi değerlerimizin kökenlerini tespit etmemize, milletimizi sosyo-kültürel anlamda geliştirmemize, gaye menfaatlerini doğru kavramamıza ve tarih hafızamızı kapsamlı bir şekilde zenginleştirmemize olanak sağlamaktadır.

Peygamber Zerdüşt'ün yaşadığı mekanın ve zamanın belirlenmesinde, o modern tarihsel dönemde sosyo-kültürel bir ortamda yaşayan Aryanların sorununun tarihsel ve kültürel olarak

açıklanmasında, kamuoyunun geleneksel çalışma biçimleri çerçevesinde, tarihselliğin ve mantığın birliği ilkelerine bağlı olarak karşılaştırmalı analiz, hermenötik vb. yöntemler esas alınmıştır. Araştırmanın, bir dizi bilimin sistem bağlantısındaki bu sorunların tarihsel ve kültürel açıklamasında bilimsel önemi dikkate alınmıştır.

1-Zerdüş'tün ve Aryanların Yaşadığı Sosyo-Kültürel Çevre

Aryan kabilesinden gelen Zerdüştlüğün kurucusu Zerdüş Peygamber'in hayatı, yaşadığı zaman ve mekan hakkında araştırmalar yapılmakta ve aynı zamanda hakkında efsanevi görüşler de bulunmaktadır.

Dünya bilim adamları, Zerdüş'tün geldiği tarihi mekan ve yaşadığı dönem hakkında farklı görüşlere sahipler. Rus bilim adamı S. P. Tolstov, birkaç yıldır Orta Asya'nın Harezmi bölgesinde arkeolojik keşifler yürütüyor ve birçok eserin keşfi sonucunda bilim adamının "Antik Harezmi" vb. eserlerinde Zerdüş ve öğretileri aslen Orta Asya'da doğduğuna dair görüşünü ifade etmiştir. Tanınmış Rus bilim adamı S. P. Tolstov tarafından Harezmi'nin Topırakkala yerleşim yerinde 100'den fazla eserin keşfi, Zerdüş'tün Orta Asya'da doğduğuna dair bilimdeki net, tanımlanmış görüşlerin büyük bir nedeniydi. Bu görüşlerden dolayı Zerdüş'tün Orta Asya'da Harezmi'de doğduğu ve öğretilerinin Harezmi'den kaynaklandığı yönünde görüşler vardı. Ancak bu görüşlerden önce bile bilim adamları M. Boyce, Struve vb. Zerdüş'tün Orta Asya ülkelerinden birinde doğduğuna inanıyorlardı. Eski Aryan kabileleri, Zerdüş'tün yaşadığı sosyal ve kültürel ortamda yaşadılar. Zerdüş bu kabilenin temsilcisidir. Bu nedenle, bu Aryanların yaşadığı alan belirlenmelidir. Eğer öyleyse, dünya medeniyetine büyük katkıları olan ünlü Türk boylarının, ünlü Aryanların yaşadığı yer Orta Asya'nın hangi bölgesinde olabilir?

Zerdüş kutsal kitabı "Avesta" - "Coğrafi Şiir" bölümünde "... Ahura-Mazda Zerdüş'te şöyle dedi: "Ben, ben, Ey Spitamid Zerdüş, neşesiz bir yeri huzurlu bir bölgeye dönüştürdüm" (Avesta v Russkih Perevodah (1861-1996), 1998). diyerek, Ahura-Mazda insanları mutluluğa ulaştıracağını söylüyor ve bu altın çağda hiçbir hastalık veya savaş olmadığını, insanların huzurlu bir yaşam içinde mutlu olduklarını, huzur içinde yaşadıklarını söylüyor. Kur'an-ı Kerim'in "Bakara" Suresi'nin 213. âyetinde "İnsanlar başlangıçta (bölünmemiş, birleşmiş ve birlikte yaşayan) tek bir ümmet idiler" (Kuran-ı Karim, Bakara Suresi 213. Ayet). ayetinde, Rabbimiz insanları en başından, mübarek, nimetli zamana uzamış, bölünme olmayan, insanların bir arada barış içinde yaşadığı bir zamanın olduğu söylenir.

"Avesta"nın "Coğrafi Şiir" adlı bölümünde: "Ayrıca 16 ülke listeleniyor: "En iyi yerlerin ve ülkelerin ilki olarak Ahura-Mazda, Arianam-Vajja ve güzel nehir Datii'yi

yarattım” (Avesta v Russkih Perevodah (1861-1996). Sankt-Peterburg, 1998 diyerek Ahura-Mazda, Datıya nehri boyunca, “Arianam-Vaija”yı - “Aryanların Meraları”nı yarattığını söylüyor. Bu 16 güzel ve uğurlu yerden birinin Orta Asya'da Datia Nehri üzerinde bulunan “Arianam Vaija” - “Aryanların Meraları” olduğu tespit edildi. Bu konuda U. Şalekenov, R. Alşanov, B. Komekov, T. Ensegenov, vb. aynı görüşe sahiptir. U. Şalekenov, “Arianam Vaija”nın Aryanların ülkesi, Aryanların bölgesi anlamına geldiğini söylüyor (Avesta v Russkih Perevodah (1861-1996), 1998). Avrupa, Sovyet, Kazak vb. ülkelerde Aryanların yaşam alanlarına yönelik aynı görüşler gelişti.

Bazı Rus bilim adamları, Zerdüşt'ün anavatanının Rusya'nın güney Ural bölgesi olduğuna inanıyor (Avesta v Russkih Perevodah (1861-1996), 1998). Alman bilim adamları M. Müller ve E. Meyer, Aryanların anavatanının Kuzey Hindistan'dan Orta Asya'ya kadar olduğunu söylerken, B. G. Tilak, Kuzey Sibirya olduğuna inanıyor ve Sastri Aryanların kökeninin Tibet olduğuna inanıyor (Şalekenov, 2011, s. 53). Alman bilim adamı T. Benfey ve İngiliz arkeolog G. Child, Aryanların eski yaşam alanı, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkır bölgesi vb. görüşler oluştu. Bu görüşlerin sonuncusu. U. Şalekenov gerçeğe yakın olduğunu düşündüğünü ve bunların Orta Asya'nın bir parçası olduğunu söylediğini iddia ediyor (Şalekenov, 2011, s. 53).

U. Şalekenov, Orta Asya'nın Aryanların anavatanı olduğunu ve “eski çağlardan beri Karadeniz'in kuzeyindeki alan, Kuzey Kafkasya ve Volga vadilerinde Türkçe konuşan Aryanların ve onların soyundan gelenler, İskitler ve Sarmatlar'ın yaşadığı otokton vatanın bir parçasıdır” olduklarını belirtti. Tunç Çağı atalarında kültürleri oluşturan yerel Türkçe konuşan etnik grupların ataları Aryanlardır. Tunç Çağı'nda bu bölgede yaşayan ilgili Türk etnik gruplarının Sibirya'ya, Ural Vadisi'ne ve tüm Orta Asya'ya getirdiği kültürün hala “Andronov” kültürü olarak adlandırıldığı söyleniyor (Şalekenov, 2011).

Profesör, tarih bilimleri doktoru Uahit Şalekenov, Sovyetler Birliği döneminde bu konuların ülkede derin araştırmaların konusu olmadığından bahsederken, Aryanlar hakkında yapılmış, bazı tarihsel görüşler bilim insanları tarafından yeniden gözden geçirilmesi ve incelemesi günümüzün bir gerekliliği olduğunu vurguluyor (Şalekenov, 2011).

Tanınmış bilim adamı, tarih bilimleri doktoru, profesör B. Kömekov'e göre, “Arianam Vaija”, M.Ö. 2. binyılın 2. çeyreğinde - 1. binyılın başında Kazakistan ve Orta Asya'da yaşayan Aryan kabilelerinin orijinal anavatanıdır. “Avesta”da “kutsal” Ardvi nehirlerinin (Amudarya ve Datyi (Sır Darya)) “Arianam Vaija”dan aktığı ve Hukarya dağından (Pamir-Altay ve Tien-Shan dağ sistemi) kaynaklandığı söylenir. Ranha Nehri (İtil) ve “Kunduzlu Ölkemen” (Kama Nehri Havzası) bağlanır, Ardvi Nehri Varuhaşa Denizi'ne (Hazar Denizi)

akar, (Kömekov, tarih yok). Bilim adamı, Bolat Komekov: “Arianam Vaija”nın sınırı “Amudarya ve Sırdarya, Hazar ve Aral kıyıları aynı dili konuşan ve aynı tanrılara tapan Aryan, Tur ve Hyona kabileleri arasında şiddetli bir savaş alanı olduğunu ortaya koymaktadır (Kömekov, (yıl yok), s. 431). Ayrıca yerli bilim adamları U. Şalekenov, T. Ensegenov, S. Ospanov, R. Alşanov, vb. bir dizi bilim insanları, “Arianam Vaija” topraklarının modern Kazakistan bölgesinde olduğu yönündeki görüşlerindedir. Aryanlar, eski zamanlarda Kazak topraklarında yaşayan proto-Türki kabilelerden biridir.

“Datiya... Arianam Vaija'dan akan dünya nehri; ... “Araştırmacıların çoğunluğunun Datii'yi Amudaria ile özdeşleştirdiği” (Avesta v Russkih Perevodah (1861-1996), 1998, s. 431). şeklinde bir görüş vardır.

S. Kondıbay: Birinciden, Aryan adı, ilk Hint-İran dil birliği sırasında (M.Ö. 3.binyılın sonu) Hint-İranlıların adı mı, yoksa daha sonra (M.Ö. 2. binyılda) ortaya çıkan Hint-İranlıların bölgesel bir grubun adı mı? sorularına kesin bir cevap verilmemektedir. Serikbol Kondıbay'a göre, günümüz Hint-Avrupa dili ve tarih yazımında “Aryan” ismi herhangi bir açıklama yapılmadan genellikle tüm Hint-İran kabilelerin adı olarak bu ismi kullanıp kullanmadıkları konusunda net bir şekilde tanımlanmadığı anlamına gelmektedir. S. Kondıbay etnonimi “Aryan” M.Ö. 2. binyılın 2. yarısında ortaya çıktığını söyleyen bilim adamı, Aryan kelimesinin anlamının, Arya'nın “gönüllüler” anlamına geldiğini, tarihi devirde oluşan ve kökü Türkçe “ar” sözcüğünün “adam”, yani “erkek” sözcüğünden geldiğini söylüyor (Kondıbay, 2016). Bilim insanları. Kondıbay'a göre “Er” (kahraman, adam) ve “insan” kelimelerinin sadece 11. yüzyılda M.Kaşkari'de değil, 8. yüzyılda Orhun-Yenisey Köktürk yazıtlarında da geçmesi bu kelimenin çok eski olduğunu görüşündedir (Kondıbay, 2016). Türk “Ar” kelimesi asalet anlamına gelir. Abak sembolündeki noktanın “ar” olarak adlandırılması, böyle bir anlamın ortaya çıkmasının koşullarını oluşturmuştur. Kazak dilinde “Ar”, insanın en iyi, kaliteli hali anlamına gelir. Arlı-asil, dürüst, vicdanlı, onurlu anlamını; arsız da onursuz anlamını vermektedir. Artık (art-i) - daha fazla, daha yüksek; artık - daha iyi; artık-şılık - ayrıcalık. Arıl (kurtulmak, arınmak) - kurtuluş, arınma (günahtan arınmak, kötülükten kurtulmak). Ar - onur, saygı; Ar-ıs - seçilmiş, asil, değerli, saygın, aristokrat; Erik (arık-ar-ık > er-ek) şımartılan, hoşgörülü, kaprisli, sevgilidir. Erek – benzersiz (özel) - özel, farklı (diğerlerinden) (Kondıbay, 2016). S. Kondıbay, bu tür kelimelerin ortak genel anlamının “arya” - “özgür” çevirisiyle karşılaştırıldığında, benzerliğin mutlak olduğunu ve kelimenin anlamının eşleştiğini söylüyor (Kondıbay, 2016). Aryan kavramının etimolojisini incelerken, bir dizi Rus bilim adamı bu kelimenin tarihsel bir dilbilimsel analizini gerçekleştirmektedir.

V. V. Radlov'a göre, Aryan kelimesinin “ar” kelimesinin etimolojisinin tarihsel dilbilimsel açıdan analizi S. Kondıbay'nin görüşlerinin benzer olmasının farkına vardık. Bilim adamı V. V. Radlov: “Ari, ари - saf olmak” (Radlov, 1888, s. 131). şeklinde bilim adamı bu kelimenin etimolojisini ortaya koyarak, “Arlı - utangaç, kendine saygı duyan” (Radlov, 1888, s. 131). V. V. Radlov'a göre “Ari, aru - temiz olmak” (Radlov, 1888, s. 131). yani temiz, asil, saf, onurlu, vicdanlı bir insan olduğunu vurgulamaktadır.

Aryan kavramının etimolojisi Sovyet bilim adamları V. M. Nadelyaev, D. M. Naislov vd. tarihsel dilbilimsel çalışmasında: “1. ARYU - aryu, aryu - Dağlar arasındaki vadi (MK I 127) “Arki”. 2. aryu, aryu - Türk boylarından birinin etnik adıdır (MK I 29)” (Drevnetyurkskiy slovar, 1969). bilim adamları, Aryan kavramının Türk boylarının etnik adı olduğu görüşü savunmuştur. Bu görüşler de S. Kondıbay'ın Aryanların eski Türk boylarından biri olduğu görüşleri ile benzerdir. V. M. Nadelyaev, D. M. Naislov vd.. “Dağlar arasındaki vadi” (MK I 127) yani, “Arki”yi bilim adamları Arka, Arkalık, Sarı-Arka bölgesi, yani şuan ki Kazak toprağında olduğunu vurgulamaktadır. V. M. Nadelyaev ve D. M. Naslov’a göre, 3. “ARYU – aryu - Taraz ve Balasagun arasındaki mekanın coğrafi adı” ve Taraz ve Balasagun bölgelerinde Aryanların fiilen yaşadıkları yerlerin adlarıdır (Drevnetyurkskiy slovar, 1969). “Aryu Talas - (coğrafya), Talasa şehrinin isimlerinden biri (Man. I 26): Altun aryu ulus - bkz. - Altun II.; Altun ARIY ulus [10.s.28] - bilim adamları, Aryanların yerleştiği şehrin adını “altın Aryan ulus” olarak vurgulamaktadır. V. M. Nadelyaev ve D. M. Naislov’a göre, “1. ARIY, ariy - temiz, kirlenmemiş; saf; (Uig I 29, 12); 2. ariy - ahlaken kusursuz, asil, terbiyeli, onurlu; 3. (dini) saf, dürüst, erdemli, kutsal; 4. (dini.) temiz, halal (yeiyecek konusunda)” - diyor (Drevnetyurkskiy slovar, 1969). Bu bilim adamlarının görüşleri, S. Kondıbay ve V. V. Radlov'un Aryan kelimesinin etimolojisine verdiği tarihsel dilbilimsel analizlerle benzerdir. V. M. Nadelyaev ve D. M. Naislov'a göre, “5. Ariyılı - 1. temiz, terbiyeli; asalet, edep; 3. doğruluk, dürüstlük; ARIYSIZ – 1. saf olmayan; 2. kirli; ARIYSIZLIK - 1. kirlilik; ARINMAK - (dini) arınmak, temizlenmek” (Drevnetyurkskiy slovar, 1969). diyerek Aryan kelimesinin etimolojisini tarihsel dilbilimsel açıdan kapsamlı bir şekilde açıklar. Bilim adamlarının Aryan kavramının kökenine ilişkin görüşlerinin anlamlı ve benzer olduğunu açıkça görmekteyiz. Sovyet bilim adamları V. V. Radlov, V. M. Nadelyaev ve D. M. Naislov tefsirinde Ariyılıy - Aryanlı, yani asil, eğitilmiş, doğruluk, asalet, düzenlilik, temiz ve iyi nitelikler demektir. Bu kelime modern Kazak dilinde günlük hayatta sıklıkla kullanılmaktadır.

Türk Yenisey Anıtlarında: “2.1 Hemçık - Çırkağı (E 41)” yazılı anıtı - I.Erlik'in ihtişamının arttığı Iztuk ailesi, ör, er, en – dostuma bin erime, asil bir ajama, akıl veren nagaşıma, tagama (anne tarafından akrabaları), kıymetli yüzü temiz, dokuz oğuz, sekiz

oğuz...” (Ejelgi Daur Adebietinin Antologiyası, 2019). Türkçe Yenisey anıtlarında geçen Ar kelimesi, aynı anda birkaç anlamla verilmekte ve binlerce erkek denk gelen asıl bir yakın kişiyi ifade etmekte, soylu bir er - nagaşım, tagama (anne tarafından akrabaları) kıymetlime denilerek, yüzü “argın”, yani, boyu argın olduğunu vurgular ve yakın akraba ve kardeş olduğu söylenmektedir. Argyn, dokuz Oğuz, sekiz Oğuz boyunun diğerlerine göre daha artık, aynı daha yakın bir soydan, boylardan olduğu söylenir.

“2.2. Bai-bulun - I (E 42)” yazısı “...Asil, asil, asil - Asil, asil, asil toprağıma, kutsal toprağıma, asil, asil ıztuk yüzüme asil arkı... ülkeme, kanıma, güneşim - ayıma, asil akrabam Obas boyuna” (Ejelgi Daur Adebietinin Antologiyası, 2019). denilmiştir. Burada “asil” kelimesi “Ar” kelimesiyle eş anlamlıdır. Asil bir insanı altına, bir asilzadeye benzetir ve onun kıymetli olduğu üç defa yazılır ve çok kıymetli ve değerli bir insandan söz edilir.

“2.5. ÇAA-HOL - VII (E 19)” yazılı anıtı: “I. Asyl, beyaz, erkek, güzel hanım, kara han’ın soyuunudan, oğuz’un sak’ın, ıztık’in soyunun Arkırt, Kırgız, Dokuz Oğuz, Sekiz Oğuz...; II. Ar, Kutlug er deden...” (Ejelgi Daur Adebietinin Antologiyası, 2019). “Ar” kelimesi saf, asil, sadık, vicdanlı, asil kişi anlamına gelir, bu kavram Kazak dilinde bu güne kadar saflığın bir işareti olarak kullanılmaktadır. Kazakların birbirlerini arma?, armısın?, armısız? (Ejelgi Daur Adebietinin Antologiyası, 2019). diyerek selamladıkları bilinmektedir. “Ar” kelimesinin birçok anlamını ortaya çıkaran “Asıl, aru, ar, er” kelimeleriyle birlikte - “asil, ak, aru, er” - kelimelerinin yanı sıra, bu kişinin anlamı beyaz, saf, dürüst, şerefli, iman sahibi bir kimse olduğu söylenir. Aru er - yani, yiğitin sultanı, gerçek bir kahraman bir kişiliğe sahip değerli bir adam anlamına geldiğini söyleyebiliriz; Güzel kız - güzel bir kız için de kullanılır; “Ar, ar ağa - Kutlug er deden”, sözlerindeki Kutluğ’un asil, şerefli, ülkenin önemli bir vatandaşı, halkın saygı duyan bir vatandaşı, dürüst, asil olduğu anlamına geldiğini düşünüyoruz.

Ongin’in yazılı anıtlarında: “... AR ATANDIM... - ... AR ATANDIM... Yirmi sekiz yaşımdayken, yılan yılında Türk yurdunu orada yıkadım, orada arıttım (Ejelgi Daur Adebietinin Antologiyası, 2019). “Türk ülkesini güçlendirdim” – satırındaki anlam: buradaki “AR ATANDIM” kelimesinin anlamı, “Halkın saygısını kazandım” anlamına gelir ve ülkenin arzulan lideri haline gelmiştir. “Arlı er” kelimesi, şerefli, ağırbaşlı, gerçek insan sıfatına layık bir kişiyi ifade eder. Arlı kelimesi bugün dilimizde kullanılmaktadır, yani arlı demek vicdan sahibi kişi anlamındadır.

“2.8. CHAA-HOL -H (E 22)” yazılı anıtı: “... - ar, en asil ar, artık, ap, ar, er, ör...” (Ejelgi Daur Adebietinin Antologiyası, 2019). Burada da yukarıda belirtilen anlamları vermektedir.

“Kultobe - I” yazılı anıtı: “...akıllandıran İyen'in ar (aru, saf) düşüncesi, ar (aru, saf) yüce akıllı, er Ülkenin en büyük, en asil armağanı...” (Ejelgi Daur Adebietinin Antologiyası, 2019). Bu metinde Ap, Ar Apy, aru - saf iffet sahibi ve güzel nitelikleri hakkında - Kutsal, Büyük Üstat, Gelişmiş, En İyi, Özgür, Rab - hakkında Tanrı'dan bahsedilir ve emsalsiz mükemmelliğin belirtilerini ifade eden ar, aru, “saf” kelimesi en yüksek, sonsuz Büyüklük anlamında kullanılmaktadır. “...(güzel, saf) bir akıl, ülkenin en büyük, en asil armağanıdır...” anlamındadır. Burada Allah'tan sonra yeryüzünün en yüce ve güçlü Akıl, Yaratıcı Allah, şerefli, dürüst ve pak lideri olan “Yüce Er”den bahsediliyor. Türkler, ülkenin başkanını, yalnızca Tanrı'dan sonra ülkenin hükümdarı olarak görüyorlardı. Allah'tan sonra ülkenin reisini yüceltmek, Allah'tan sonra lidere itaat etmek, onun ahlaki niteliklerine saygı göstermek anlamında verilmektedir.

“I Orhun” yazılı anıtlarında “Alty ARYS - Altı Arıs...” (Ejelgi Daur Adebietinin Antologiyası, 2019). Türk anıtlarında “Kultobe IV Yazıtı”ndaki “5. Ana-Baban ak yüksektir, yücedir, ar AKIL- EC, AP, sağ Tanrı... arlasar (ap) ar, arulasar (ap) ar, Agarısar (ap) ar, Jogarılasar (ap)...” (Ejelgi Daur Adebietinin Antologiyası, 2019). şeklindeki ibareler verilir. “I Orhon” Türkçe yazısındaki bu sözlerde “Ar” kelimesinin bağlantılılığının sürekliliğini görüyoruz. “Altı arıs” aynı zamanda Kazak boyları için kullanılan bir kelimedir. “Agarıs” adı, üç Kazak aslanı olan Alaş'ın üç oğlunun en büyüğünün adıdır - Agarys, Janarıs, Bekarıs (Ulı Babalar Nasıyatı, 2021).

N. Boranbayev, Arıs'in “Aryan” yani Aryan anlamına geldiğini vurgulayarak (M. H. Suleymanov. “Era Chingizhana v istorii kazakhskoi natsii”) “ar-is” Türk dünya görüşü (arıs, Aryanizm) ile bağlantılı gerçek bir arlı, er işi anlamına yakın tarihsel zihinde Arıstar (Aryans) Bekarıs, Janarıs, Akarıs'in bu Aryanlardan kaynaklandığını vurgular. Orta Asya'da oluşan eski Aryanlar, Sovyet döneminde derinlemesine incelenmediğinden, bu kabileler Aryanlar adı altında değil, erken Sakalar adı altında incelenmiş ve erken Sakalar, A. Margulan ve diğerleri tarafından yerli, Rus bilim adamları eserlerine yansıtılmışlar ve birçok çalışma yürütmüşlerdir.

Bu kelimenin kökenini daha derinlemesine araştıran S. Kondıbay, Kazakça Sarı-Arka kelimesinin Ar-ka Ar-gı - eski kelimesinden geldiğini söylüyor. Bilim adamı, bu kelimenin eski Yunanca ar-he, arhe, ar-hi, arhi kelimeleri ile ilgili olduğunu söylüyor (Kondıbay, 2016). S.Kondıbay kelimesi “Aryan”, “arya” - orijinal versiyon - ar-nga burada “nga” kelimesi Dey-Türk'te [8] (yani, Proto-Türkçe – yazar proto-Türkler olarak adlandırdı) “ya” olarak değişir. “Ar-ya”, “Ya” (ya, evet) “hakim” (Kondıbay, 2016). olarak çerilir. Bu nedenle ar-ya kelimesinin “Argı/eski sahipler” olarak çevrilebileceği söylenmektedir. Bilim adamı, “ar” kelimesinin efsanevi bir form (“saygı”) olması durumunda, arya'nın “aynı statüye sahip

olanlar”, “üstün doğuştan insanlar” anlamına geldiğini söylüyor (Kondıbay, 2016). Bilim adamı S. Kondıbay'ye göre Ar-ya kelimesi “eski sahipler” anlamına gelir, “ar-gı”, yani eski Türk ataları anlamına gelir.

S. Kondıbay'ye göre Türkler arasında etnonim haline gelmemiş olan bu kelime Dei-Türk, yani proto-Türk kökenlidir. Ve “Aryan” teriminin orijinal sosyal karakteri, günümüz Kazak “arıs” (soylu), “er” (insan), “eren” (savaşçı), “erkin” (özgür), “erek” (özel, seçkin), “arlı” (vicdani, dürüst), “irade” (iradeli) kelimelerinden türemiştir (Kondıbay, 2016). Aryan, ar, arıs, vb. dilbilimcilerin dikkatini bu görüşlere çeken “Avesta”da yine Aryan, Dah, kadim vb. Proto-Türklerle ilgili bu konular derinlemesine incelemeyi gerektirmektedir.

Aryanların Orta Asya'dan dünyaya yayılması ve Büyük Göç sürecinden sonra Aryanların dağılmasından sonra bile dünyada çeşitli manevi değerlerin ve çeşitli abidelerin ortaya çıktığı bilinmektedir. S. Kondıbay'ye göre, diğer birçok yerli bilim adamlarının görüşü gibi Aryanların asıl vatanı Orta Asya'dır. Eski Aryan kabilelerine ek olarak Tur, Dai, Sairim, Hion vb. Proto-Türk kabileler, derin araştırma konusu olmaya devam ediyor. Bu boylarına dair bir dizi çalışma olmasına rağmen, tamamen yeni bir yaklaşımla araştırma yapılmasını gerektirmektedir.

Araştırmacılar, Aryanların Avrasya bozkırlarında yaşayan Turanlılar olduğunu iddia ediyor, bu nedenle Aryanlar hakkında ortak bir görüş olmadığını söylemeliyiz. Günümüz Türklerinin manevi değerleri, bizi kendilerinden önce yaşamış olan Aryanları ile benzerlik göstermektedir ve proto-Türk kültürü temelinde oluştuğuna dair görüşlere yönlendirmektedir. Modern Türklerin kültürü, Türklerde ortak olan eski Aryan, Dai, Sairim vb. onları proto-türklerden ayıramayız. Aryanlar vb. Proto-Türklerin eski çağlarda kültürlerarası diyalog kapsamında dünya medeniyetine büyük katkı yaptıkları bilinmektedir. Bunların izlerinin dünya kültürüne derinden yansıdığı gerçeği, dünyada Arianizm hakkında kurulan hipotezlerden açıkça görülmektedir. Aryanlar vb. proto-Türlere özgü kültürel ve manevi değerler eski zamanlarda oluşmuştur. Çağımızda tarih bilinciyle ihya edilen bu manevi değerler, Türk dünyası ülkelerinin kültürlerine de derinden yansımıştır. Bu nedenle, bu konular derinlemesine çalışma gerektirir. Yerli bilim adamı N. Ayupov, her tarihi dönemin Türk dünya görüşünde yeni bir düşünce biçiminin oluşumunu etkilediğini söyleyerek, Aryanların kendilerine özgü kültürleri, mitolojik dini inançları ve gelenekleri olduğunu vurguluyor.

Sonuç

Aryanlar M.Ö. 2. binyılda Açinsk yakınlarında bulunan Andron kültürüne ait anıtlarda Andronluklar olarak bilinmektedir (Kurmankulov, 1998, s. 365). ve onlar Kazakistan'da

yaşayan “Andron halkı” olarak adlandırılan kabilelerden biridir. Yakın zamana kadar bu kabileler, Açinsk bölgesindeki Andron yerleşiminin adıyla anılırdı ve uzun süredir “Andronyalılar” olarak bilinmektedir. A. Margulan, A. Amanjolov, U. Şalekenov, Rusya Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü çalışan bilim adamı A. Kadirbaev, ve diğerleri, bu kabilelerin Andronik kabileler değil, eski Türk kabileleri olduğunu belirtmişlerdir. Bu kabileler çobanlar ve çiftçiler, savaşçılar, gelişmiş çeşitli sanatı: altın, gümüş, bakır, demir, silahlar, savaş ve iş aletleri yaptı, tekerlekli arabalar yaptı, şehirler inşa etti, vs. ürettiler ve komşu ülkeler arasında diyaloglar yürüttüler. “Kahramanlık çağında” (Kurmankulov, 1998, s. 364-365). komşu ülkelerle ticari, siyasi ve ekonomik ilişkiler kuran ve bozkır birliklerinin tüm dünya için ünlü olan tanınmış kabileler olduğu kaydedilmiştir. Andronyalılar bu kadim toplumda kültür geliştirdiler, kendi manevi kültürlerini oluşturdular ve eski zamanlarda karşılıklı değer alışverişine dayalı olarak ileri kültürel ve manevi değerleri ortaya çıkardılar.

Büyük İpek Yolu M.Ö. 1. binyılın ilk çeyreğinde (K. Baypakov) başlatıldı ve yabancı ülkelerle ticari ilişkiler kurmuş ve özel dini, manevi ve kültürel değerler oluşturduklarını göstermiştir. A. Margulan vb. arkeoloji araştırma temelinde keşfedilen Atasu, Begazy Dandibay kültürleri söylenebilir (Bekmuhambetov, 1998, s. 432, s. 507). Bu olgu Andronov, Arkayim-Sıntastı kültüründe birçok arkeolojik keşif sırasında bulunan eserlerin araştırma sonuçlarında açıkça gözlemlenebilmektedir.

Sovyet döneminde Kazakistan'da antik tortularda biriken çeşitli metallerin rezervleri keşfedildi ve “Andronyalılar” olarak adlandırılan bu kabilelerin Hint-İran konuşmacıları değil, türklerin ataları olan Andron kültürünün sahipleri olduğu konusunda tarihsel olarak adil bir görüş oluştu. Ancak bu görüşler Sovyet döneminde eleştirilmiştir. Ne yazık ki ülkemizdeki ders kitaplarında bu isim “andron” olarak günümüze kadar kullanılmaktadır. Eski Aryan vb. bu boyların, Türk kültürünün kaynağında yer alan, Türklerde ortak olan eski proto-Türk boyları olduğunu söylemeliyiz. Ülkemizin bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte son zamanlarda bu konuda bir takım yeni görüşler oluşmuştur.

Bilim adamları, Türk kültürünün Altay dönemiyle başladığına inanıyor. Ancak bilim adamları “Altay dönemi (tarih bilinmiyor)” hakkında konuşuyor ve yazıyorlar. Bu sorunun tüm Türk ülkelerinden bilim adamları tarafından araştırıldığını belirtmek isteriz. Ancak, B. Komekov, Türk kültürünün kökenlerinin Tunç Çağı ile başladığı görüşünü dile getirdi.

R. Alşanov, “Sarıkulak, altın ağızlı”...diyerek, altın burunlu ve altın üzengili atlarla ilgili bir şarkıdan alıntı yapıyor (Alşanov, 2020, s. 284). Bunun atı ilk evcilleştiren Botai kültürünün bir ürünü olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu, “Berel” kültürüyle yakından ilişkili

eski bir kültürdür. “Berel altın boğaları” - Kazakça, Fransızca, Rusça vb. arkeolojik kazılar sırasında bulunan muhteşem sanat eserleridir. Bilim adamlarından oluşan ortak bir uluslararası istihbarat ekibi tarafından bulunan eserler üzerinde yapılan çalışmanın sonuçlarına göre, bunların eski zamanlara ait kalıntılar olduğu belirlendi. Bugünkü Doğu Kazakistan bölgesinin Berel yerleşimi topraklarında değerli taşlarla süslenmiş ve altın levhalarla kaplı altın boğalar bulundu, bu anıtlar eski çağlarda yaşamış Türk atalarımızın kültürünü ve dünya görüşünü açıkça gösterebilir.

Zerdüşt Peygamber'in altın, gümüş ve metalin kullanıldığı bir mekânda yaşadığı Batı Avrupa ve Rus bilim adamlarının görüşlerinden açıkça görülmektedir (Avesta v Russkih Perevodah (1861-1996), 1998). Aynı zamanda Moskova bilim adamı Alehander Kadırbayev'in (Kadırbayev, 2013, s. 16). eserlerinden de benzer görüşleri açıkça görmekteyiz. Yukarıda belirtilen Botai kültüründe demir ağızlı atları, Berel kültürünün altın ve platin atları, at arabaları vb. olması Artefakt çalışmalarının sonuçlarından da görebileceğimiz gibi altın, gümüş ve demir üretimi Tunç Çağ'ında tamamen gelişmiştir. Bu nedenle Zerdüşt Peygamber'in yaşadığı tarihsel dönem, altının, gümüşün ve demirin geliştirildiği dönemdi. 1. binyıl Zerdüşt Peygamber'in yaşadığı mekan Orta Asya'nın “Arianam Vaija”sı hakkında birçok bilim adamın görüşleri yukarıda bahsedilmiştir.

Özellikle Bolat Komekov'un görüşlerine dayanarak, bu değerlendirmelerden çıkan sonuç, Zerdüşt Peygamber'in ve öğretilerinin doğduğu bölgenin, Orta Asya'nın “Arianam Vaija” bölgesi boyunca Hukarya Dağı'ndan (Pamir-Altay ve Tien-Shan dağ sistemi) başlanan “kutsal” Ardivi nehirleri (Amudarya ve Datya (Syrdarya)) nehirlerinin aktığı... Ardivi Nehri'nin aktığı Varuhasa denizi (Hazar Denizi) (Kömekov, (tarih yok). sahası, eski proto-Türk Aryan kabilelerinin yaşadığı bölgedir.

Zerdüşt Peygamber'in kadim öğretilerinin doğduğu yer Hazar Denizi kıyısı ise, o zaman M.Ö. 1. binyıl, yani demirin üretildiği, çeşitli savaş silahlarının, demirden at koşumlarının yapıldığı, çobanlığın ve tarımın, göçebe ve yerleşik yaşam tarzlarının geliştirildiği dönem olduğunu: “ M.Ö. 1. binyılın başında ... Orta Asya'da, kabile sisteminden erken sınıflı topluma geçiş dönemi. Bu dönemde demir ve demir kılıç, balta ve açıcı gibi demir ürünleri üretilmişti. Hayvancılık gelişti ve tarım kültürü ortaya çıktı (Kondıbay, 2016). Bu görüşler U.Şalekenov, S. Ospanov, T. Ensegenov, R. Alşanov, vb. eserlerine yansımıştır.

Tanınmış edebiyat bilimcisi profesör E. Tursinov, Kazak masalı “Ertöstık” eserindeki jeztırnak, jez saraydan bahsederek, E. Tursinov, jez, yez kavramının eski zamanlarda oluştuğunu söylüyor. Bu kelime Türk ülkelerinde de bu isimle anılmalıdır. Türk ülkelerinin manevi dünyasının ortak hazinelerine yansıyan manevi kültürel değerlerin, mirasların

araştırılmayı beklediği açıktır. Bu açıdan bakıldığında Türk dünyasının ortak manevi kıymetli hazinelerinin güncel konularını ortaklaşa incelemek önemlidir.

İnsanlık tarihinde ilk kez metalin keşfi, modern teknolojinin keşfi ile aynı zamana denk gelir. Antik dünyanın modern bakış açısıyla değerlendirecek olursak devrim niteliğinde bir yenilik olarak anlamak daha doğru gibi görünüyor. Bronz ve demirin geliştirilmesi, at arabalarının kullanılması vb. bu, üretici güçlerin gelişiminin yeni bir aşamaya geçmesi için geniş bir yol açtı. Bu dönemin, kültürün yaygın ve üst düzey gelişiminin başlangıcı olduğunu dünya bilim adamlarının eserlerinden görebiliriz. Yeni ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştiği yer burasıdır. “Botai kültürü” vb. Eski Türklerin höyüklerinde iki tekerlekli ve atlı arabaların bulunduğu bilinmektedir. U. Şalekenov vd. Tunç Çağı'nda Aryanların yaşamında altının yaygın olarak kullanıldığını eski Türk anıtlarındaki altın ve gümüş takılarla ilgili görüşlerden görebiliriz. (Şalekenov, 2011, s. 98-99).

R. Alşanov da, “Aryan ülkeleri her zaman, Yıllara geçti mi meyvesi?”(Alşanov, 2020). şiirin mısralarını aktarır. Aryanların verimli ve başarılı yıllarında bu altın, demir vb. hakim olunan dönemleri yansıtıyoruz. Profesör R. Alşanov vd. Erken “Büyük Göç” dönemine denk gelen çevresel olaylar nedeniyle Aryanların yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kaldıkları görüşündedir. R. Alşanov, eski Yunanlılar ile “altın koruyucu kartallar”, yani Skitler arasındaki derin etkileşim ve konuşma kültürünün gelişimi hakkında görüşünü sunuyor. III.-II. bin yılda Büyük İpek Yolu boyunca uzanan yerel kabileler, altından ve demir dışı metallerden vb. ürünler ürettiler. Komşu ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmişlerdir. Eski proto-Türkler, Büyük İpek Yolu, Skitlerin avlanma tarzı, ticarete değerli taşlardan yapılmış ürünler ürettikleri ve Skitlere ait hayvan tarzının Yunan sanatında korunduğu bilinmektedir. Sanatta muhafaza edildiği ve derin bir ifade verdiği bilinmektedir. Aynı zamanda R. Alşanov, eski insanlar tarafından demir dışı metalleri eritmenin sırrına da odaklandı, örneğin altın, doğanın özel bir olgusudur, eski zamanlarda nasıl eritilmiştir? sorularına cevap arayan bilim adamı, “metoerun ateşli akışla “eridiği” ve saf altına dönüştüğü gerçeğinin güvenilir bir varsayım olduğunu söylüyor (Alşanov, 2020).

L. Gumilev de çeşitli çevresel ve doğal olayların etnik grupların göçü üzerinde büyük etkisi olduğunu söylemektedir (Gumilev, 1992). L. Gumilev ve R. Alşanov’a göre, Atlantik siklonlarının ve musonların geçişi hakkındaki görüşlerinin benzer olduğu gözlemlenebilir.

Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü profesörü Aleksandar Kadırbayev’a göre, 2. binyılın başında Kazakistan'da yaşayan Aryanların Kazak bozkırlarında Andron kültürünün temsilcileri olarak kabul edildikleri söyleniyor. A. Kadırbayev, genel adı - Arya olan bu boylar M.Ö. 2. binyılın 2. çeyreğinde bu kavimlerin büyük bir göç dönemi yaşanmış,

güneydoğuya yönelip oradan Kuzey Hindistan, İran ve Mezopotamya'ya gitmişler ve durduktan sonra Hint dilinin izleri Hititlerin (modern Türkiye) kil tabletler üzerine bırakıldığı söyleniyor (Kadırbaev, 2013). Tarih bilimleri doktoru, profesör A. Kadırbayev'a göre, "büyük göç" sırasında Aryanların tamamı göç etmedi, geri kalanı M.Ö. 1. binyılın ortalarında Kazakistan'da kaldı ve Büyük Bozkırdaki Skitler, Sarmatlar ve İskitlerin Kazak halkını oluşturan kabilelerle karışıp asimile oldukları ve birleştikleri söylenmektedir (Kadırbaev, 2013, s. 17). A. Kadırbayev, bu kavimlerin Hint-Avrupa dillerine atfedilen (eski İran) ve (eski Hint) kavimleriyle bağlantılı olarak incelendiğini ve Aryanların Kazak bozkırlarından geldiğine dair görüşleri S. Kondıbay'ın görüşüyle aynıdır.

Aryanların "büyük göç" sırasında hepsinin ana vatanlarından göç etmedikleri tarihsel verilerle kanıtlanmıştır ve günümüzdeki akademik çalışmalar bu adaleti tesis etmek için arkeolojik eserlerin kanıtlarıyla birlikte genetik kanıtları da göstermektedir.

Rahman Alşanov ve Nurlan Boranbayev, devrim niteliğindeki genetik keşiflerin yapıldığına dikkat çekti. R. Alşanov, genetik çalışmaların "3-4 bin yıl önce Kazakistan topraklarında yaşayan Andronların gen grubunun, modern Kazakların haplogruplarında sıklıkla bulunduğunu" açıkça gösterdiğini söylüyor (Alşanov, 2020, s. 438). Nurlan Boranbayev, genetik araştırma sonuçlarına göre Kazakistan'da bulunan andronik ve diğerler keşfedilen eserlerle yanı sıra genetik araştırmaların sonuçları da Kazakistan Kazaklarının Andron halkının torunları olduğunu göstermektedir (Boranbaev, 2019). Bu fenomenlerden, eski zamanlarda Kazak topraklarında yaşayan Aryanlar ve proto-türklerin eski zamanlardan beri tarihi ata yurtları yerleşimlerinde yaşadıkları görülebilir. Uahit Şalekenov, antik çağdan başlayarak dünya tarihindeki insanlığın kökeni kronolojisinin yeniden düşünülmesi gerektiğine dikkatimizi çekti Şalekenov, 2011, s. 50-51).

Uahit Şalekenov'a göre ilk toplumun sonraki aşaması antik çağ olarak adlandırılrsa da bu döneme ait manevi değerler ve eser araştırma bulguları iki farklı dünyadır. J. K. Kurmankulov: "...antik çağ, antik tarihin yaklaşık olarak M.Ö. 1. bin yıldan M.S. V yüzyıla kadarki dönemi kapsar.) Helenistik devletleri de dahil olmak üzere Greko-Romen köle toplumunun tarihini kapsayan. "Köle sahibi üretim tarzının gelişiminde antik en yüksek aşama" görüşündedir (Kurmankulov, 1992). U. Şalekenov, bu antik çağın kronolojisine ve yakın zamanda toplanan verilere dayanarak, ilk uygarlıkların M.Ö. 3. binyılda Mısır, Orta Doğu, Güney ve Doğu Asya'da kurulduğundan, bu antik çağ M.Ö. 1. binyıldan çok daha önce başladığı söylenmektedir. Böylece U. Şalekenov, bu dönemi kanıtlayan anıtların 1. bin yılı aşğını gösteriyor ve değerli maddi, manevi ve kültürel bilgiler bırakmış etnik grupların

olduğunu ortaya koyuyor. Araştırmacı, U. Şalekenov, Orta Asya'da Yaşayan Gök Türklerle, vb. önem verilmesi gerektiğini söylüyor.

Sonuç

Kadim Türk atalarımızın dünya görüşü, maddi ve manevi değerleri, kültürel diyalog çerçevesinde erken medeniyetlerle derin temas halinde gelişmiştir. Bu fenomenler, Aryanlar ve diğerleri tarafından uzun zamandır bilinmektedir. Proto-Türkler, modern tarihsel dönemlerde oluşan Türk kültürünün başlangıcı ile yakından ilgilidir.

Orta Asya'da yaşayan Zerdüş, ilk dünya dininin temelini atmış, diğer büyük dini inançların doğuşunu derinden etkilemiş ve dünyayı Zerdüşlük öğretileriyle birleştirmiştir. S. P. Tolstov, J. Darmestetter, U. Şalekenov, R. Alşanov, S. Ospanov, T. Ensegenov, A. Kadırbayev, J. Beisenbayev vd. eserlerinden bilinmektedir. Ancak Zerdüş olgusu, kişiliği, yaşadığı zaman ve mekanın sorunları, sırları tarihin derinliklerinde saklı olan eşsiz insan olgusu ve biz dünya bilim adamları tarafından tartışılmaktadır ve giderek Zerdüş fenomeninin sırrı yeni bir açıdan ortaya çıkıyor.

18. yüzyıldan itibaren önde gelen Avrupalı oryantalistleri Zerdüş'tün ve öğretilerinin sosyo-kültürel ve felsefi yönlerini kapsamlı bir şekilde incelemişler ve çeşitli görüşler oluşturmuşlardır. Türk ülkeleri ve Sovyet bilim adamları da bu konuda pek çok eser üretmişlerdir. Zerdüşlerin öğretilerini yazıya aktaran, onları dünyaya yayan, büyük eseri koruyup yeniden işleyen ve günümüze gelmesine derin bir katkıda bulunan İran ve Hindistan araştırmacıları büyük katkıda bulunmuşlardır. BDT ülkelerinde de bu değerler de derinden incelenmiştir.

Her ulusun kendine özgü bir varoluş biçimi, kendi gelişim düzenliliği, dünyayı tanımanın kendine has özellikleri vardır. Eski Türklerin de kendilerine has dünya görüşleri, kendi değer yönelimleri, kendilerine ait manevi, kültürel ve felsefi değerleri vardır ve insanlık tarihinde kendilerine ait önemli bir yere sahiptirler.

Kaynaklar

Alşanov, R. (2020). *Jirma Mınjıldıktın Kupıyası: Izdenister Men Aşılular*. Turan.

Avesta v Russkih Perevodah (1861-1996). (1998). Sankt-Peterburg.

Bekmuhambetov, A. Nuralin, Atasu, N. (1998). Kazakistan, *Ulltik Enciklopediya*.

Boranbaev, N. (2019). *Ariec – Eto Nrvastvennaya Harakteristika Voina Koçevnika*. Eurasik.20 yanvarya. Drevnie Narodı Evrazii.

Drevnetyurkskiy slovar. (1969). AN SSSR İstitut Yazıkoznaniya, (Redaktör: V. M. Nadelyaev, D. M. Naislov i dr). Leningrad.

Ejelgi Daur Adebietinin Antologiyası. (2019). (İslamğa Deyingi Jadigerler), 1. -631b.

Gumilev, L. N. (1992). *Kiyal Patşasın Izdeu.* Balausa.

Kadırbayev, A. Ş. (2013). Ariy Zaratuştra – Perviy Prorok Mirovıh Religiy. *İran-Name*, 2 (26).

Kömekov, B. (tarih yok). Arianam Vaydja. *Uttık Enciklopediya*, 1, Uttık Enciklopediya.

Kondıbay, S., (15.12.2016). Giperboreya: Tüs Körgen Zaman Şejiresi, Almatı, “Üş kiyan 2003 j.”, “The Oazak Times”, K. *Mübarak Kazak Taymes.*

Kuran-ı Kerim. Kazakşa Tüsindirmeli Audarma. (2018). Daur.

Kurmankulov, J. (1998). Andron Madenieti. Kazakstan, *Uttık Enciklopediya.*

Kurmankulov, J. K. (1992). *Kultura Drevnih Skotovodov i Metallurgov Sarı-Arki.* Almatı.

Lelekov, L. A. (1992). *Avesta v Sovremennoy, Nauke.*

Radlov, V. V. (1888). *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy.* Vıp: 1, Sankt-Peterburg.

Şalekenov, U. (2011). *Ortalık Aziyadağı Ariyelerdin Örkenieti.* Kazak Universtiteti.

Taynı Arkaima Nasledie Drevnih Ariev. (2012). Rostov na Donu.

Ulı Babalar Nasiyatı. (2021). Almatı.